

"Tanrı" Sözcüğüne Derinlemesine Bir Bakış

İçeriği Yazan: [yusufcantiras](#) [1] Zaman: Pzt, 20/08/2012 - 03:06

Yazar: YUSUF CAN TIRAŞ

Yazının Yazıldığı Tarih: 2011

"Tanr?" sözcüü günümüzde "(1)Çok tanr?c?l?kta var oldu?una inan?lan insanüstü varl?klardan her biri, ilah" ve "(2) öz.is Allah" (TS;2005,s.1902) anlamlar?na gelmektedir. Tanr? kelimesinin etimolojik incelemesini yapt???m?z zaman ses de?i?imlerine u?rad???n? ve zamanla yerine ba?ka sözcüklerin kullan?ld???n? görmekteyiz.

"Tanr?" sözcüü Köktürk yaz?tlar?nda "gök, gökyüzü", "gö?ün rengi (mavili?i) ve gökte ya?ad???na inan?lan kutsal varl?k" anlamlar?nda kullan?lm???t?r. Burkanc? Uygur metinlerinde *Tanr?* kelimesi "ilâh, tanr?, Buda, Burkan, Efendi" anlamlar?na gelmektedir. ?slâmiyet sonrası dönemin ba?lang?c?nda "1.Allah, 2.?lâh" anlam?nda; daha sonra ise 1.ilâh, 2.Allah" kar???l???nda kullan?lmaya ba?lanm???t?r (Bilgin,2005)

Eski Türklerde gö?ün ve yerin yaln?zca bir tane "yarat?c?s?" oldu?u ifade edilmekle beraber bunun ad? verilmemiştir. Baz? ara?t?rmalara dayan?larak 8-10.yüzy?llarda Türklerin maddeden yal?t?lm?? bir ilâh kavram?na ula?t?klar? san?lmaktad?r (Esin,2001:60-61).

Özellikle eski Türk dü?üncesinde, gök ile Tanr? aras?nda kesin bir ayr?lk göstermek çok güçtür (Ögel 1995; 147). Türkler "tanr?" için *kök tengri* ya da *tengri* kelimelerini kullanm???lar, kökkelimesini tek ba??na "tengri" için kullanmam???lard?r. Köktürkler ka?anlar?n? "göksel hükümdarlar" olarak nitelendiriyorlard? (Esin 2001:21). Ayr?ca Çin'de oldu?u gibi Köktürk yaz?tlar?nda da gök tanr?s? bir hükümdar olarak dü?ünölüp, *tengri-kan* (tanr? han) denmekteydi.

Gök ve tanr? kelimelerinin Orhun Yaz?tlar?nda kullan?l???na bakacak olursak ba?l?ca ?u örnekleri görürüz: *Üze kök tengri asra yag?z yer k?l?ndukta eskin ara ki?i ogl? kul?nm??* "Üstte mavi gök(yüzü) altta da ya??r yer yarat?ld???nda, ikisinin aras?nda insano?ullar? yarat?lm??." (Ergin 2005; Tekin 1988:8-9) Köktürk metinlerinde geçen *Tengri teg tengride bolm?? türük bilge kagan bu ödke olurtum.* "(Ben) Tanr? gibi ve Tanr?dan olmu? Türk Bilge Ka?an bu devirde tahta oturdum" ifadesinden Köktürk ka?anlar?n?n yüce, kudret sahibi bir varl?k ya da ilâhî ve göksel oldu?u; *Tengri küç birtük uçün kañ?m kagan süsi böri teg*

ermi?. "Tanrı? güç vermi? oldu?u için babam hakan?n askerleri kurt gibi imi?" cümlesinden, Tanrı?'dan güç ald??? anla???ı?yor. Bu yaz?tlarda ve Köktürk harfleriyle yaz?lm?? di?er metinlerde gö?ün yüceli?i içinde Tanrı'nın yüceli?i de söz konusu edilmi?tir.

Köktürk yaz?tlar?nda "üze", Orta Türklçe döneminde "idiz", daha sonra "ulug" sözcükleri gök ve tengri için kullan?lm???tır. Bu "ilintisi ve de?intisi olmayan bir yükseklik" olarak da yorumlanabilmektedir. Tanrı? ve gökle ilgili bu genel bilgilerin d???nda Orhun yaz?tlar?nda dinî ve fizikötesi fikirlere pek yer verilmedi?i görülmektedir.(Bilgin,2005)

Doerfer Türklerin *tengri* kelimesini umumiyetle ilâh anlam?nda kulland?klar?n?, ba?ka tezahürlerine de te?mil ettiklerini söylemi?tir (Esin 1978:87)

Köktürk metinleri incelendi?inde, Tanrı?'nın yan? s?ra yer ve *sub* kavramlar?nın bir arada olu?turdu?u Yer Sub kutsal kavram?na da inan?ld???n? gösteren tümcelerle kar???la???yoruz. Tonyukuk yaz?t?nda Vezir Tonyukuk, 100.000 askerlik bir ordunun üstlerine geldi?i haberi üzerine, büyük güçlükleri yenerek, Altay da?lar?n? a???p ?rti? ?rma???n? geçerek geli?lerini an?msatmakta, Yer Su'nun bu i?teki yard?m?n? belirtmektedir (Aksan 2008:176-77):

Teñri Umay, ?duk Yer Sub basa berti erinç

(OY, II.yaz?t, bat?, 3.sat?r)

(Tanrı Umay, kutsal Yer Su yard?mc? oldu mutlaka)

Öte yandan Yer Sub'un ayn? kaynaklarda (BKY 17) "ülke" anlam?nda da kullan?lm???tır. Ayn? anlam, ba?ka dinsel kültürlerin benimsendi?i, daha sonraki Uygur metinlerinde de sürmektedir.

Uygurlar döneminde Çince'den tercüme edilmi? Budist içerikli metinlerde *gök tengri* ifadesi s?kl?kla geçmeye devam etmektedir. Ancak burada "tengri"yle beraber kullan?lan kelimelerin önemine ve di?er varl?klardan farklıl???na vurgu yap?lmak istendi?i anla???lmaktadır. ?üen Zang çevirisinde *?nçip yarok kün tengri kök tengrig* (642-3) "parlak güne?in gökyüzünü süsledi?i gerçe?" (Röhnborn 1996: 66-67); *künli ayl? yarutdaç?lar yarutd?lar kök tengrig* (1732-4) "güne? ve ay, iki, ayd?nlatan gökyüzünü ayd?nlat?yordu" (Röhnborn 1996:152-153) *tanrı?* sözcü?ünün gök yüzüyle ilgili oldu?u görülmektedir.

Orta Türklçe devresinde Uygurlar döneminden kalma ?iirlerde *tengri* kelimesi "tanrı?" ve

"gök" anlamlar?n?(Gülensoy 2007;857) anlamlar?n?n yan?nda "sayg?de?er, efendi" kar??l??? da kullan?lmaktad?:

Öngdün küntün bulungda

Ögrünçlög yil yitirdi

Kidin ta?d?n bulungda

Tengri kap??? aç?ld?

"Cenup-?ark kö?esinden

Sevinç rüzgar? esti,

?imal-garp kö?esinden

Gök kap?s? aç?ld?" (Arat 1986:296-297)

O?uz Ka?an'?n efsanevî ki?ili?i hakk?nda çok eski bir tarihte olu?mu? olan *O?uz Ka?an Destan?*'n?n manzum parçalar?ndan birinde "kök tengri" tamlamas? geçmektedir:

Dü?manlar?n ??lagurdum

Dostlar?m?n? men küldürdüm

Kök tengrige men ödedim

Senlerge bir men yurdum

"Dü?manlar? ben a?latt?m

Dostlar?m? ben güldürdüm

Gök Tanr?'ya ben ödedim

Size veriyorum yurdum" (Tekin 1986:103)

Köktürklerin inand?klar? kutsal kavramlardan biri de *Umay* idi. Orhun yaz?tlar?n? yay?mlayan bilginlerin "Tanr? ad?, Tanr?ça ad?" (Tekin 1998), "bir ilâhe ad?" (Ergin 1958) olarak belirledikleri bu ad? tarihçi J.P. Roux "yeni do?mu? çocuklar?n Tanr?s?" olarak aç?klamaktad?:r (Roux 1922:111). Yaz?tlarda iki yerde geçiyor; ayr?ca Alt?nköl 1 ad? verilen Yenisey yaz?t?nda (Tekin 1997:211; F2) kesin olarak aç?klanamayan bir kullan?m? bulunuyor. Tonyukuk yaz?t?nda,

Teñri Umay, ?duk Yer Sub basa berti erinç (II.ta?, B 3.sat?r)

(Tanr? Umay ve kutsal Yer Su yard?m etti ku?kusuz)

Biçiminde görülen bu ad, KülTi?in yaz?t?nda ?öyle geçiyor:

Umay teg ögüm katun kut?ña (KTY 31)

(Umay gibi annem Hatun'un kutu sayesinde)

Annelerini böylece yüceltmeleri dikkat çekiyor (Aksan 2008: 178)

O?uzlar?n destanî hayat?n? anlatan bir ba?ka önemli eser Dede Korkut Kitab?d?r. Bu eserde ?slâm öncesi ve sonrası Türk kültür hayat?n?n yans?malar? birlikte görülmektedir: *A??z açub öger olsam/ Üstümüzde Tangr? görkli.*" (Ergin, 1981:75) *yücelerden yücesin/ Kimse bilmez nicesin/ Görklü Tangr?/ Çok cahiller seni gökde arar, yerde ister/ Sen hod mü'minlerin könglindesin* (Ergin, 1981: 184). İlk cümlede görklü Tanr?n?n gökle ba?lant?s? kurulurken, ikincisinde Tanr?n?n tüm mekânlardan beri oldu?u söylenmi? ve di?er üstün s?fatlar? s?ralanm??t?r.

Kâ?garl? Mahmud, *Tengri*'nin anlam?n?, "gök, sema, büyük bir da?, büyük bir a?aç gibi göze ulu görünen her ?ey" (DLT 2005:377) olarak vermi?. Ayr?ca, Divân'?n I.cildinde pek çok sayfas?ndatengri'yi "Tanr?" anlam?nda kullanm??t?r. (DLT 2005, c.I: 53, 68, 150, 171, 206 vd.). Divân'da *tengri* kelimesinden türeyen *tengrigen* "Tanr?ya tap?nan bilgin, bilgin kimse" (DLT 2005: 377,389) sözcü?ünü de görmekteyiz. Kâ?garl? Mahmud, *Tengri*'nin anlam?n?n aç?klamas?n? da vermi?tir: "Kâfirler gö?e *tengri* derler, azametli gördükleri her ?eyi, örne?in bir da?? ya da bir a?ac? da *tengri* olarak adland?r?r ve önünde secde ederler. Bunlar bilge bir adama da *tengrigen* derler." (Kâ?. 2005: 551)

Rylands, Kur'an tercümesinde de *tengri* kelimesinin "ilâh" anlam?nda kullan?ld??n?, bu kullan?l??n daha sonraki metinlerde de yayg?nla?arak devam etti?ini görürüz: *Ol Tangr? kök içinde idi erür, hem yer içinde idi erür...*" Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur" (Zuhuf 43/84) (Ata 2004: 126). *Yer kök idisi tuta and ol rûzî râstan?ng mengizlik kim sözleyür sizler.* "Gö?ün ve yerin rabbine andolsun ki bu vaad, sizin konu?man?z gibi kesin ve gerçektir"(Zariyat 51/23) (Ata 2004:144)

?slâmî devrede Uygur harflariyle yaz?lm?? eserlerden *Sirâcü'l-kulûb*'da Firavun'la ilgili ?öyle bir k?ssadan söz edilir:

"Firavun Hâmân adl?g vesiriga buyurt? kim mening üçün bir andag öndür imâret kopartk?l kim tünyata and?n öndür imâret bolmazun kim men an?ng öze ç?k?p Mûsâ ay?ktan Tengrini kökte köreyim tip.."(Sertkaya 1975:42-43)

Hız.Musa'n?n insanlar? zaman ve mekândan beri olan Allah'a davet etti?ini biliyoruz. Metinden anla??ld??? kadar?yla "Hız.Musa'n?n sözünü etti?i Tanr?'y?" gökte görmek için Firavun, Haman adl? vezirine emrederek dünyan?n en yüksek kulesini yapt?rmas?n? ister. (Bilgin 2005:194)

Buna benzer bir k?ssay? ve dü?ünceyi 14.yüzy?lda Anadolu'da yaz?lm?? olan Â??k Pa?a'n?n ünlü*Garîbnâme* adlı eserinde de görmekteyiz:

Yani kim gök Tanr?s?n vurma?-içün

Yanr? benven diyüben durma??çün

"Yani, göklerin de sahibi olan Allah'?, Tanr? benim diyerek öldürmek istiyordu." (Yavuz 2000: 825)

Anadolu'da 15.yüzy?lda yaz?lm?? ilk siyasetnâmelerden biri olan *Enisü'l-celîs* adlı bir eserde de "Gök Tanr?s?" geçmektedir. Gök Tanr?s?'n?n burada "Hudavend, Allah, Perverdigâr" kar??l?nda kullan?ld??n? da görmekteyiz.

14. ve 15.yüzy?llarda Müslüman Türkler t?pk? ?slam öncesi döneminde ya?ayan atalar? gibi, Tanr?'y? bir mekandan çok, Kur'an'da bir çok kez geçen "Allah ar?a itiva etti"(el-Araf 7/54, Yunus 10/3, Taha 20/5, el-Furkan 25/59, es-Secde 32/4, el-Hadid 57/4) (Yaz?r ts. :2176-2177) ayetinden ileri gelerek yüksekli?i, yüceli?i, ula??lmazl??? ve eri?ilmezli?i gökle birlikte tasavvur ettiklerinden, "Allah" kelimesi için Gök Tanr?s? demekle bir sak?nca görmemi?lerdir.

"Tanr?" anlam?nda kullan?lan Türkçe sözcüklerden biri de Ugan'd?r. "Muktedir olmak, yapabilmek" demek olan u-eylem kökünün türevi olan sözcük, Uygurlar döneminde de "ilâhî" anlam?nda ya??yor, ?slaml???n benimsemesinden sonra, Karahanlı Türkçesinde Ar. *Kâdir*'i kar??layan yayg?n bir ö?e olarak kar??m?za ç?k?yordu. Örne?in Kutadgu Bilig'deki *Ugan ol köni ç?n törü birgeçi* "Tanr?d?r do?ru, gerçek yasa veren [koyan]" (KB 3192) bunlardan biridir.

Daha sonraki yüzy?llar?n kaynaklar?ndan biri olan Atabetü'l-Hakay?k'ta da Ugan sözcü?üne rastlamaktay?z. Ugan sözcü?ünün bu eserdeki anlam? "Kadîr, Tanr?" olarak verilmektedir (AH 2006: LXVI)

Yine mecd mürüvvet fütüvvet ugan

Ata k?ld? ?ah?mka bu cümleni

"Bir de ?eref, insâniyet ve metlik; bunlar?n hepsini kâdir (Tanr?) ?âh?ma ihsân etti."(AH 2006 : 84)

Ayr?ca Atabetü'l-Hakay?k'ta "Tanr?" sözcü?ünün kullan?m? hakk?nda da Re?it Rahmeti Arat ?u bilgiyi vermektedir:

"tengri (Cenûp ?ivesindeki tangr? ?eklinin, birlikte kullan?ld??? di?er tabirlerin te'siri ile kal?nla?m?? olmas? muhtemeldir) tâbiri önce > (asl?nda gö?ün yuvarlakl???n? ifâde etmi? oldu?u dü?ünülmektedir), sonra Türkler taraf?ndan kabul edilmi? olan dinlerdeki telâkkilere uygun olarak, gökte ikâmet eden ilâhlar? ifâde etmek için kullan?lm??t?r; ilâhlar yerine bir tek Allah mefhûmu vaz'eden ?slâmiyeti kabul edince, Türkler taraf?ndan, bu tâbirin Allah mefhûmu için kullan?lma?a ba?lam?? olmas?nda fazla bir mü?kilâta mâruz kal?nmam??t?r.

Bayat tâbirinin Orhun ve Uygur metinlerinde bulunmad??? anla??l?yor. Kutadgu Bilig'den sonra, bayat tâbirinin bu mânada kullan?l??? hakk?nda Mahmud Kâ?garî ?u mâlûmat? veriyor (III, 128, 15 = trk. Trc. III, 171, 12; fihristte bu söz > k?sm?na al?nm??t?r, bk. S. 833): bayat >(hüve 'smu 'llahî ta'ala bi-lugati argu)."(Arat 2006:126)

Atabetü'l Hakay?k'ta Tanr? sözcü?ünün yan? s?ra yukar?da da aç?kland??? üzere bayat, Kâdir, Ugan, Allah sözcükleriyle de kar??la??yoruz. Ugan sözcü?ü daha sonralar? unutulmu?tur.

Yine ayn? dönemde yaz?lan Kutadgu Bilig'de de "Tanr?" sözcü?ü yerine Bayat sözcü?ünden yararlan?ld???n? görmekteyiz. Bugüne gelinceye kadar anlam de?i?ikli?ine u?rayan bu sözcük, bugün hâlâ kimi lehçelerde "eski, önceki" anlam?n? ya?amakta Tanr?n?n her varl?ktan önce var oldu?unu belirten, Arapçada da "eski, öncesi bilinmeyen" demek olan Kadîm'in kar??l???n? olu?turmu? olmal?d?r (Aksan 2008: 180)

Köñül til köni tut bayatka tap?n

(Gönlünü, dilini do?ru tut, Tanr?ya tap?n) (KB 1278)

Bütün bunlara ek olarak 13.yüzy?l eserlerinden Dede Korkut Kitab?'nda ve 13.yüzy?l'n önemli ?airi Yunus Emre'de de Tanr? sözcü?ünü kar??layan kelimenin *çalab* oldu?unu görürüz. Bu kelimenin kökeni kesin olarak aç?klanmamakla birlikte yabanc? dillerden al?nd???na dair görü?ler de vard?r. Bu kelimenin 15.yüzy?ldan sonra giderek kullan?mdan dü?tü?ü göze çarpar.

Sohbet cân? semirdür hem 'â??kun 'ömridür

Hak Çalab'un emrile erenün himmetidür (YED, F. 73a., T. 11b, DTCF. 11b.)

Dede Korkut eserinde de Tanr? sözcü?ünün yan? s?ra ?slâmiyet'in etkisiyle dile giren Arapça

sözcüklerin de kar??l??klar ald???n? görmekteyiz. Kâdir, Rahîm, Rahmân, Ganî, Settar olarak kullan?lan kelimeler Arapçadan al?narak Tanr? sözcü?ünü kar??lamaktad?r. Ayr?ca Türkçe kelime olarak *Yaradansözcü?ü* de kullan?lmaktad?r. Dede Korkut öykülerinde, Arapçadan çevrilerek olu?turulmu? ?u tamlamalarla kar??la??l?r:

Tanr? ivi(evi) < Ar. Beytu'llâh, Kâbe (Drs.6)

Tanr? buyru?u <ar. emru="" ve="" ham="" emri="">

Tanr? dostu < Ar. Habîb'ullâh, Hz. Muhammed(Drs. 5) (Aksan 2008 : 181)

"Tanr?" sözcü?ü için "Köken Bilgisi Sözlü?ü'ne bakt???m?zda onun pek çok eserde geçti?ine tan?k olmaktadır:

Codex Cumanicus : tengri, tengeri, beymiz

El-idrâk li-Lisâni'l-Etrâk : tanr?

Kitâb-? Mecnû'-? Tercümân-? Türkî ve Acemî ve Mugalî : tengri

Et-tuhfetü'z-Zekiyye fi'l Lügati't-Türkiyye: tangri [~tängri] veya tengri

Kitâbu Bulgatü'l Mü?tâk fî Lügati't-Türk ve'l-K?fçak: tengri

El-Kavânînu'l-Küllîyye li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye : ta?r? (KBS 2007; 857)

Uygur döneminde "Tanr?" sözcü?ünden türetilmi? kelimelere de rastlamaktay?z. Bu türetilen kelimeler:

T(ä)ngriçi : Tanr?ya hizmet eden : [Chvas.60, 152]

Tänridam : ?lâhî,semâvî [Suv. 618,19; Usp 296]

Tängtiken : 1. Tanr?han, antroponim [Pfohl. 6,3]

Tängrili : Tanr?l? [Chvas. 11,7]

Tängrilig: Tanr?l?, semâvî, ilâhî, dindar, mümin

Tängrilik : Mabet, tap?nak, ibadet yeri [Man. III, 14,3; T.T IX,42; Pfohl. 10,2]

Tängrim: 1.Majeste, Prenses hazretleri (EUTS 1968)

Tarama Sözlü?ü'ne bakt???m?z zaman burada geçen kelimelerin az önce belirtti?imiz gibi Dede Korkut Kitab?'ndaki türetmelere benzer oldu?unu görmekteyiz:

Tañr? [Tangr?] Allah

-buyru?? "Farz"

-dan hammâm, [-dan ?l?su] Kudret hamam?, kapl?ca

-evi "Beytullah, Kâbe"

-eylemek "Tanr? olarak kabul etmek" (D?LÇ?N, TS, s.202,1983)

K?pçak Döneminde geldi?imizde bu sözün anlam?n? korudu?unu fakat imlâs?n?n bu dönem eserlerinde farklıla?t???na tan?k olmaktadır:

Tengeri : "Tanr?" [Codex Cumanicus]

Tañr? : "Tanr?, Allah' [GT, KFT, MG, MS], tañr? te'âlâ "Yüce Allah" [MS]; tañr?ya kay?t "tövde etmek [TZ]

Tanr? : "Tanr?, Allah" [DM, ?M]

Tañr?l?k : "Allah için, Allah'a lâyet" [GT]

Ta?r? : Tanr?, Allah [DM, KK]

Tan?r? [TZ] ; Teñri [BM, CC, DM, GT, ?M, KF, K?, ?N, MG, RH]

Tigri : (1) Allah, Tanr? [?M]

Tingri : Tanr? [BV, DM], (KTS 2007)

Bu dönemde birçok eserde kullan?lan "Tan?r?" yaz?m? daha s?k kar??m?za ç?kmaktadır.

?slâmiyet'in etkisi altında olu?an 13.yüzy?l ve sonraki dönemlerinde "Tanr?" sözcü?ü yerine "Allah" sözcü?ünün kullan?m? daha da artm???r. Ayr?ca Allah'?n s?fatlar? da yine "Tanr?"y? belirtmek için kullan?lagelmi?tir.

14.yüzy?lda yaz?lan ?eyhî'nin Harnâme eserinde "Tanr?"y? kar??lmak için "Rabb" sözcü?ünü görürüz.

Zâhir ol Rabb ü Râz?k u Vehhâb

Bât?n ol Berr ü Bârî-i Tevvâb

(O ba???lamas? çok, r?z?k verici, terbiye eden (Allah) eserleriyle (tecellisiyle) ortada olsa da, O hay?r i?leyen, çokça affeden, kullar?n tövbelerini kabul eden yarat?c? gerçekte gizlidir) (Harnâme 2011; 10)

13.yüzy?ldan itibaren kar??m?za ç?kan her eserde "Tanr?, Allah, Rab, Kerîm vb" sözcüklerini görmekteyiz. Bu dönemlerde yaz?lan eserlerde kar??m?za bir hâyli örnek ç?kmaktadır.

Divân edebiyatında Allah'ı anlatmak için özel türler de meydana getirilmiştir. Tevhîdler ve münâcaâtlar incelediğimiz zaman "Tanrı" sözcüğünün deyimlik kavramlarıyla karışıklaştırılmaz mümkündür.

Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü'ne baktığımız zaman; *Tanrı*: Allah, ilâh, Mevlâ, Hudâ, Ugan, Çalab (OTS 2006;1629) Bu sözcükten türeyen sözcükler ise şunlardır:

Tanrı evi a. : Cami, mescid, tekke: "*Kanda bulsan bir kitâb-ı mesnevî /Var u?urlar ger ola Tanrı evi*"(Ru'enî)

Tanrılık a. : Tanrıya özgü varlık, ulûhiyet, ilâhî

Tanrı Selâmı a. :Müslümanların birbirine ve karışıklık olarak esenlik dilemesi (OTS 2006; 1629)

Allah:

"Tanrı" sözcüğünü karışıklayan ve günümüzde en yaygın şekilde kullanılan sözcük "Allah"tır. Yukarıda da deindiğimiz üzere Türkler, İslamiyet'e geçmelerinin ardından Arapça ve Farsça sözcükler almışlardır. Arapça bir sözcük olan "Allah" sözcüğü de bunların arasındadır. "Allah" sözcüğü, 11.yüzyıldan günümüze her eserde geçmektedir. Edebî eserlerde daha çok Allah'ın sıfat ve zatlarını görürüz. Bunlar, Hak, Rab, Perverdigâr, Yezdân, İlâh, Hudâ, Bârî, Yaratan, Hâlık, Zülcelâl, Rahmân, Rahîm, Kibriyâ vs. en çok geçenler arasındadır.

Zâhir ol Rabb ü Râzık u Vehhâb

Bâtın ol Berr ü Bârî-i Tevvâb

(O, bağımlı çok, rızık verici, terbiye eden (Allah) eserleriyle (tecellisiyle) ortada olsa da, O hayırlıleyen, çokça affeden, kulların tövbelerini kabul eden yaratıcı gerçekte gizlidir) [Eyhî, 2011; 10]

Perâre eyledi halk-ı cihânı müsta'rak

Harâda nûr-ı Hudâ sanki ehl-i imânı

Yahyâ Bey

Çünkü sen âyine-i kevne tecellâ eyledin

Öz Cemâl'in çe'm-i âhîktan temâ'a eyledin

Yenişehirli Avnî

Allâh ki mûcid-i cihân'dır

Bin türlü nikâbdan yânder

Muallim Nacî

Âdemi ma'nâ-yı mir'at eyleyenler zâhiren

Seyreder Allâh'ı halkta, halkı da Allâh'ta

Sezâî-i Gü'enî

Atasözleri ve Deyimler ve A??zlarda "Tanrı" sözcüğü

"Tanrı" ve "Allah" sözcüğü deyim ve atasözlerimize de yansımıştır. Buraya sadece bir kısım örnek alabildik. Örneklerin hâricinde pek çok eserde örneklerine rastlanılır:

16.yüzyılda Güvâhî: *Olur çün to?ruya yard?mcı Allah* (Güvâhî, H.1762)

Günümüz Türkçesi: Allah, do?runun yard?mcısıdır (Aks. 201)

16.yüzyıl : *Ki Tanrı'ya yara?ur yalunuzluk* (Güvâhî, H.388)

Günümüz Türkçesi : Yalnızlık Allah'a mahsustur (Aks. 1987)

Yine Güvâhî'de *lâhî itme muhtâcı koyub aç / Ganîsin sa? gözü sol göze muhtâc* (Güvâhî, H.2098).Anlamı, "Allah sa? eli sol ele muhtaç etmesin"dir.

19.yüzyılda Erzurumlu Emrah;

Bu söz öe?hur sözdür, söylenir dilde

Ki?i bulur Mevlâ'nı aray?nca (Dilçin, 142)

Bugünkü Türkiye Türkçesi ölüçünlü dilinde "Allah" sözcüğü 20 dolayında atasözünde görülmektedir. (Aksan 2008, 183).

Garip ku?un yuvasını Allah yapar.

Allah, da?na göre kar verir.

Allah, karde?i karde? yaratm??, kesesini ayrı yaratm??.

Allah, sab?rlı kulunu sever.

Allah bilir.

Allah Allah.

Allah a?k?na.

Allah için

Tanr?n?n günü

Allah ne veriyse

Allah'a bir can borcu olmak

Allah ba???las?n

Allah dört gözden ay?rmas?n

Allah taksirât?n? affetsin.

Allah kabul etsin

Allah ac?s?n? unutturmas?n

Gibi örnek deyim ve atasözleri mevcuttur. Ayr?ca yerel a???zda ya?ayan söyleyi?ler de vard?:r:

Allah, deldi?i bo?az? aç komaz (Kand?ra, Gaziantep, Bl. I ve II, ayr?ca Çukurova, Sertkaya, 336)

Allah, uçamayan ku?a alçac?k dal verir (Silifke, Bl. II)

Allah yollarsa nallar da yollar (Trabzon, Bl. II)

Hak'tan gelen hakt?r; inanmayan ahmakt?r (Topraktepe-Malatya, Bl.I)

Kör s?çan?n r?zk?n? Allah verir (Van, Bl,I)

Yara öldürmez, yaradan öldürür (Van, Bl, I)

Allahtan korkmayan?n belâs?ndan, Allahtan korkan?n bedduas?ndan kork (Hatay, Bl, I)

Bugün Orta Anadolu'dan güneye kuzeye ve do?uya kadar pek çok yörede kullan?lan "herhâlde, galiba, zannedersen" anlam?nda ve çok s?k kullan?lan *ellâham* ve onun *elâm*, *ellehem*, *elleham* gibi birçok de?i?kesi, "Allah, daha iyi bilir" demek olan Arapça *Allahü a'lem bi's-sevâb'* ?n k?salm?? ve anlamca biraz de?i?mi? biçimi *Allahü a'lem*'e dayanmaktad?. (Aksan 2008, 186)

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE "TANRI"

Tengri (Baraba Türkçesi)

Teñir (Sar? Uygur Türkçesi, Sogay Türkçesi, K?rg?zca)

Teñeri (Oyrat Türkçesi, Altay Türkçesi)

Tengeride?i "(mit.) ilâh olmayan, ruh) ,(Altay Türkçesi)

Tengere (Telafer Türkçesi)

Tegre (?or Türkçesi)

Tegri (?or Türkçesi, Sogay Türkçesi)

Téngri (Kazak Türkçesi, K?rg?zca)

Teyri (Karaçay)

Tanr? (Azerice)

Tangr? (Türkmençe)

Tängri (Ba?kurt, Kazan Tatar, Uygurca)

Tängri (Özbekçe)

Tigîr (Hakas Türkçesi)

Târ? (Kerkük Türkçesi)

Tar? "Tanr?, aziz resmi" (Çuva?ca)

Tangara (Yakutça) < tângri

Tar?, Turu (Zazaca) "Üzerine yemin edilen kutsal varl?k" (O.Özer,121)

Tengri, tengeri (Mo?olca) [müngke tengri-yin küçü-dür =Ebedi Tanr?'n?n gücü ile (Cengiz Han?'n besmelesi)]

(Gülensoy, KBS C.2)

SONUÇ

Yazd???m?z bu makalede "Tanr?" sözcü?ü ve onun yerine kullan?lan sözcüklere de?indik ve onun etimolojik incelemesini yapt?k. Görüldü?ü üzere Türklerin ya?am?nda inanç önemli bir konudur. "Tanr?" sözcü?ünün yan? s?ra bu anlam? kar??layan pek çok sözcü?ün kullan?lmas? da bunun bir göstergesidir. ?slâmiyet'in de etkisiyle "Tanr?" sözcü?ü yerine pek çok sözcük kullan?lm??t?r ve hâlen kullan?lmaktad?r. "Tanr?" sözcü?ünün günümüzde en yayg?n kar??l??? "Allah" sözcü?üdür. ?lk yaz?l? eserlerden günümüze de?in örneklerini bulabilece?imiz "Tanr?" ve "Allah" sözcükleri, Türkçemizin vazgeçilmez kelimeleridir. Günümüzün bir yanl??? da "Tanr?" sözcü?ünün yabancı kökenliymi? gibi gösterilmesidir. Bu çeviri hatalar?ndan da kaynaklanmaktadır.

KISALTMALAR

TS. Türkçe Sözlük

OY. Orhun Yazıtları

BKY. Bilge Kağan Yazıtı

DLT. Divân-ı Lügati't-Türk

Kâş. Kaşgarî, Kaşgarlı Mahmud

KTY. Kül Tigin Yazıtı

KB. Kutadgu Bilig

AH. Atabetü'l-Hakayık

YED. Yunus Emre Divânı

Drs. Dresden Nüshası

KBS. Köken Bilgisi Sözlüğü

EUTS. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

ET. Eski Türkçe

O.T. Orta Türkçe

CC. Codex Cumanicus

El-idr. El-idrâk li-Lisâni'l-Etrâk

Bl.I, Bl. II. Bölge Aşıklarında Atasözleri ve Deyimler (1969,1971) I. Ve II. Kitaplar

OTS. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü

DS. Derleme Sözlüğü

TS. Tarama Sözlüğü

Man III. Le Cog. Türkische Manichaica aus Chotso, III, Berlin, ABAW

TM. Türkiyat Mecmuası

TT. Türkische Turfan

Alt GR. A.Von Gabain, Alltürkische Grammatik

KAYNAKÇA

- ATA, Aysu, Türkçe İlk Kuran Tercümesi (Ryland Nüshas?): Karahanlı Türkçesi (Giri?-Metin-Notlar-Dizin, TDK yay. Ank 2004
- ERGÖN, Muharrem, Orhun Âbideleri, MEB Basımevi, 1976
- ERGÖN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, TDK yay. Ank 1981
- ESÖN, Emel, İslâmiyetten Önceki Türk Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul-Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978
- ESÖN, Emel, Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı yay., 2001
- Kâşgarlı Mahmûd, Divânü Lügati't-Türk IV, TDK yay, Ank 2005
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt II, TTK yay, Ank 1995
- SERTKAYA, Osman Fikri, İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerinden Sirâcü'l-kulûb, İstanbul Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi, 1975
- TEKÖN, Talat, Orhon Yazıtları, TDK yay, Ank 2008
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, Hak Dini, Kur'an Dili, İstanbul, Eser Kitabevi, cilt III
- GÜLENSOY, Tuncer, Köken Bilgisi Sözlüğü, TDK yay, Ank 2007
- CAFEROĞLU, Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968
- ARAT, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig III, İndeks, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1979
- DİLÇÖN, Cem, Tarama Sözlüğü, TDK yay, Ank 1983
- Prof.Dr. TOPARLI, Recep, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK yay, Ank 2007
- ARAT, Reşit Rahmeti, Atabetü'l-Hakayık, TDK yay, Ank 2006
- AKSAN, Doğan, Türkçeye Yansayan Türk Kültürü, Bilgi yay., Ank 2008
- Türkçe Sözlük, TDK yay, Ank 2005
- PALA, Şkender, Ansiklopedik Divânîiri Sözlüğü, Kapı yay. 2010
- Özdemir, Mehmet, İeyhî-Harnâme, Kapı yay, 2011
- AKSOY, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK yay, Ank 1971
- ROUX, Jean Paul, Türklerin Tarihi, Milliyet yay., 1991
- GÖKYAY, Orhan Şaik, Dedem Korkudun Kitabı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973
- GUVENÇ, Bozkurt, Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları, Kültür Bakanlığı, Ank 1994

B?LG?N, Azmi, "Gök Tanr?s?" Terimi Üzerine, Modern Türklük Ara?t?rmalar? Dergisi, 2005

YAVUZ, Kemal, Â??k Pa?a, Garib-nâme, TDK yay., Ank 2000

RÖHRBORN, Klaus, Xuanzangs Leben und Werk, Teil 5, Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1996

TATCI, Mustafa, Yunus Emre Divân?, H yay?nlar?, ?st 2010

Güvâhî, H. Pend-nâme, haz: Mehmet Hengirmen, Kültür ve Turizm Bakanl??? yay, Ank 1963

PARLATIR, ?smail, Osmanl? Türkçesi Sözlü?ü, Yarg? yay, Ank 2006

Yusuf Can TIRA?

iletisim@politikadergisi.com [2]

Yorumlar

Yanılışlarınız...

İçeriği Yazan: Okur(Doğrulanmamış) Zaman: Pzt, 18/08/2014 - 02:15

1) Zazalar ne zamandan beridir Türk kavimi sayılıyor? İlk yanılışınız burada. Zazaların Türk soyuyla ilgisi yoktur. Dış görünüş olarak ta Türke benzemezler. Dilleri de Türk dili değildir. Türkler Anadoludaki tüm azınlıklara kültür etkisi yapmış ve doğal olarak onlar da Türk dilinden çok şey almışlardır.

2) Tengri Umay ıduk Yer Sub yazarken virgölün nereye konacağını nereden biliyorsunuz? Gök Türk dilinde virgöl yoktur. Eğer virgölü Umaydan sonra koyarsanız "Tanrı Umay" olarak okursunuz, virgölü umaydan bir öncesine koyarsanız Tengri , (ve) Umay gibi iki ayrı ad bulursunuz ki Türkler Tanrı sözcüğünü Sıfatın önüne değil arkasına koyarlar. (Kün Tengri, Ay Tengri) gibi. İkinci yanılışınız burada.

Son olarak Türklerde Umay Ana hiç bir zaman Tanrı sıfatı almaz. O bir "Kutsal Ana" figürüdür. Tanrıça diye bir sözcük te eski Türkçede bulunmaz. Onu bizim akademisyenlerimiz 1950 lerde uydurdu.

Eski Türk (GökTürk) döneminde Tek Tanrılı inanç yaygındı; çünkü siyasi otoriteyi sağlam tutmaya yarıyordu... Özellikle Budist dönemden sonra Çok Tanrılılık kavramı oluştu.

- [Bilim/Kuramsal](#) [3]
- [Kültür/Sanat](#) [4]
- [Dięer](#) [5]

Kaynak URL (28/04/2024 - 05:24 tarihinde yazdırıldı):

<http://www.politikadergisi.com/okur-makale/tanri-sozcugune-derinlemesine-bir-bakis>

Bağlantılar:

[1] <http://www.politikadergisi.com/pd-uye/yusufcantiras>

[2] <mailto:iletisim@politikadergisi.com>

[3] <http://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/bilimkuramsal>

[4] <http://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/kultursanat>

[5] <http://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/diger>